

BÁLINT GÁBOR

Rejtő Jenő és a Nova kalandos regényei

Rejtő Jenő, írói álnevén P. Howard, a 20. század legolvasottabb magyar írói közé tartozik. Már életében is, de inkább halála után: 1956-tól a rendszerváltásig Rejtő 24 kötete összesen 80 kiadásban jelent meg a Magvető kiadónál, valószínűleg mindegyik 100 000 példány fölött. 1993 után pedig, amikor lejárt a halála utáni 50 év, nagyalakú vaskos kötetekben adták ki összegyűjtött műveit, szintén nem egy kiadásban. A legkedveltebb írók listáján – kb. a hatvanas évek óta – Rejtő nevét mindig megtalálhatjuk az elsők között. Hegedüs Géza ezt írja róla:

„Amíg élt, az irodalom peremén élt, habár közben már olyan népszerű volt, hogy olvasói türelmetlenül vártak egy-egy új Howard-könyv megjelenésére. Amikor meghalt, a társadalom kivetettje és a hatalom üldözöttje volt, testi elmúlása csak formájában különbözött a szabályszerű halálra ítéltetéstől és kivégeztetéstől. [...] Az egész életmű abszurd ötletek, groteszk humor, bizarr alakok és helyzetek áradása. ... Kitűnő mulattató, nagyon jó humorista, tiszteletre méltó humanista, aki szembenéz kora rémségeivel és szemükbe nevet.”¹

Rejtő művei ponyvaként jelentek meg, de már kortársai között is volt, aki megkérdőjelezte ezt a műfaji besorolást: „Mi a ponyva?” – kérdezi egy cikkében a szigorúan ítélkező Nagy Lajos:

„Egy most megjelent vastag regénybe kezdek. Eldobom, mert ostoba, hamis, rossz, szerintem tehát ponyva. Előveszek egy kalandregényt. Howard: A láthatatlan légió. Lássuk mit tud az. Harminc oldalt elolvasok belőle. Lehet, hogy később majd elrontja – a közigejnyeknek megfelelően – de ez a harminc oldal remek. Egyszerűen remek. El fogom olvasni az egészet.”²

Hegedüs vitte be a köztudatba azt is, hogy Rejtő nem ponyvákat írt, hanem ponyvaparódiákat. Sokak számára ez az író felesleges mentegetésének tűnik, szerintük Rejtő ponyvaíró – vagy ha úgy jobban tetszik kalandregény-író –, csak

¹ HEGEDÜS Géza: *P. Howard, akit Rejtő Jenőnek hívtak*. Előszó. In: REJTŐ Jenő: *Az utolsó szó jogán*. Bp. 1967. 5. ill. 19. (Itt jegyzem meg, hogy Hegedüs, mint a Magvető kiadó igazgatója adott ki először 1949 után Rejtő-regényt, amelyhez ő maga írt – egyfajta magyarázó – előszót. Attól kezdve több cikket is publikált róla. A legtöbb Rejtőről szóló egyéb írás a sajtóban általában Hegedüs cikkeire épül.)

² NAGY Lajos: *A ponyváról vall a ponyvaolvasó*. In: *Nagy Lajos válogatott művei*. Bp. 1973. 1478.

magasabb szinten művelte az átlagnál. Mások leszögezik, hogy már csak azért sem lehet paródia egyik műve sem, mert ezekben a krimivonal valódi, Rejtő komolyan végigviszi az egészet.³ Talán Lányi András véleménye a legárnyaltabb:

„Rejtő Jenő munkássága a tömegkultúra körébe tartozik, amennyiben műveit ponyvaregényként terjesztették és olvasták; ő maga a szórakoztató olvasmányok jellegzetes témáit és előadásmódját alkalmazza, anélkül, hogy ellentmondásba kerülne a műfaj kánonjával. De nem tartozik a tömegirodalomhoz abban az értelemben, hogy írói módszere attól elüt, az anyag megformálásában más elveket követ, és írásainak értelme csak egy másik rendszerben, a huszadik századi kelet-európai groteszk irodalom rendszerében tárul fel, melyet Hašek, Karinthy és Ionesco neve fémjelmez.”⁴

Ugyanakkor Rejtő az az író, akinek a nagymérvű érdeklődés ellenére – vagy talán éppen azért – nincs igazi életrajza, csak kiterjedt legendáriuma. A következő tanulmány e legendák közt kíván rendet tenni – sőt ha szükséges „rendet vágni”.

Rejtő Jenő útja a ponyvákiig

1905. március 29-én Budapesten megszületik Reich Jenő.⁵ Ő a harmadik fiú a családban. Apja, Lipót nyomdai tisztviselő. 16 évesen kicsapják a kereskedelmi iskolából, mert hozzávágja a tintatartót egy tanárához, aki az egész osztály előtt hazugnak nevezte. Állítólag már ekkortájt operettet írnak barátjával, a későbbi zenész Buttola Edével. De ezekben az években rendszeresen jár ökölvívőedzésekre is. Elvégzi Rákosi Szidi színiiskoláját, a vizsgaelőadáson Molnár Ferenc *Liliomjában* ő játssza a főszerepet. Saját bevallása szerint leérettségizik (máshol erre nincs adat), részt vesz az Athenaeum egyik pályázatán: bár elkésett a jelentkezéssel, Heltai Jenő⁶ közbenjárására Marton Miksától ajánlólevelet kap. Ezzel Berlinbe megy, hogy Reinhardt-nál rendezést tanuljon, de úgy tűnik a híres rendező nem kedvelte a hozzácsapódó „slapajokat”. Rejtő közben be-bejárt az egyetemre, illetve állítólag a *Berliner Zeitung am Mittag* és a *Das Leben* című lapokba írt, de inkább abból próbált megélni, hogy lovakat csutakolt egy közeli verseny-

³ SÁNTHA Attila: *Fejenállva, srégen batra be. Rejtő Jenő világparódiája.* = Bárka 2003. 5. sz. 87.

⁴ LÁNYI András: *Az írástudók áru(vá vá)lása.* Bp. 1988. 178.

⁵ Rejtő életútjának rekonstruálásához a legfontosabb források: BOROSS Elemér: *Péhovard.* In: *Velük voltam.* Bp. 1969. 334–366., REJTŐ Jenő: *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam.* Szeged, 1997., HÁMORI Tibor: *Piszkos Fred és a többiek... Történetek Rejtő Jenő életéből.* Bp. 1982.

⁶ Ehhez kapcsolódik Hegedüs Géza megállapítása, amely szerint „azt a regénytípust, amelyet mi olyan jellegzetesen howardinak érzünk, Rejtő előtt – csak éppen tipikus pesti környezetben – Heltai írta meg. Ez a Jaguár. A Jaguár cselekménye, alakjai, szójátékai feltűnően howardosak, csak éppen egy mozzanat hiányzik belőle: nem paródiája egyetlen ponyvaműfajnak sem.” Lásd: HEGEDÜS Géza: *i. h.* 14.

pályán. Ekkor még a családja kedvező anyagi helyzetben van, tudnák támogatni – de persze Rejtő nem kér pénzt otthonról.

1927. július 25-én riporterri állásért folyamodik *Az Ujsághoz*,⁷ ahova nem veszik fel – pár évvel később viszont szívesen fogadják majd a cikkeit, s éppen a külföldi kalandjairól fog írni. Szeptemberben újra Berlinbe megy, saját bevalása szerint a *Magyar Hírlaptól* mutat fel igazolványt, majd megkezdí a nagy európai csavargását: 1928 áprilisában Baselbe, majd Bernbe aztán Zürichbe megy, ahol kézimunkákkal házal engedély nélkül, s emiatt börtönbe kerül két hétre. Szabadulása után Genfen, Luzernen, és Schaffhausenen át Bécsbe megy. 1929 októberében viszont már Hamburgban találjuk, ahol állítólag parkett-táncos (színesznövendéktársa, a „géppuskalábú” Feleki Kamilltól tanult tánc lépéseket hasznosítva). 1929 végén és a következő év elején Bécsben, illetve Grinzingben van, de márciusban már egy Párizs melletti cementgyárban dolgozik. Májusra megelégteli, Lyonba megy, ahol a Hagenbeck cirkusz felveszi kisegítőnek. Így jut el Avignonba, innen gyalog Marseille-be, majd hajóval, negyedosztályon Korzikára, ahol állítólag az erődítési munkálatoknál dolgozik. A következő állomás Milánó, ahol egy jóindulatú konzul hazasegítené. Ezután Tarvisióból Klagenfurtba toloncolják. „Majd egy hirtelen ötlettől sugalltatva” – írja egy levelében – „elhatározom magamat egy minden addiginál kalandosabb, veszélyesebb útra: hazajöttem Budapestre...”⁸

1930 júniusában érkezik meg, s néhány barátjával társulva saját bulvárlapot alapít: a *Nagykörut* első száma november 27-én jelenik meg.⁹ A kolofón szerint a szerkesztője ő maga volt, a felelős szerkesztő és kiadó Rupp Miklós. A szerkesztőség és kiadóhivatal a Magyar utca 52-ben volt – nyilván nem véletlenül, hiszen az ebben a házban üzemelő Madách nyomdában készült a lap. A kisméretű, késsel nyomott füzet 28 oldalból állt és 20 fillérbe került. Ki tudja miért, nincsenek oldalszámok, helyettük a lap alján a Homocord cég reklámjai vannak.

Mint a címe is mutatja, a *Nagykörut* a nagyvárosi életről kívánt szólni. A címlapján modern montázs¹⁰ különböző nagykörúti épületek fényképeiből összeállítva (pl. a New York kávéház, Royal Orfeum, Pátria mozi, Vigszínház), de a belső tartalom is egy gyors montázs a világvárosi Budapest éjszakai életéről. Az elején egy „rajtaütésszerű riport az éjféli Nagyköruton” (-nő) aláírással, amelyben leszögezik, hogy „a Nagykörut a világ szimbóluma”. Majd a következőkben például arról írnak, hogy megnyílt a Miami mulató, amely „Montparnasse-i hangulatot”

⁷ A beadott önéletrajzot (amely szintén fontos forrás az életéhez) az utószóban közli VARGA Katalin In: REJTŐ Jenő: *Megyék Párizsba....* 248.

⁸ Idézi: HÁMORI Tibor: *i. m.* 20. Vesd össze: „Ismertem egy embert, aki pillanatnyi elmezarban nem lőtte föbe magát, hanem életben maradt” (Karinthy Frigyes notesze).

⁹ A lap egyetlen ismert példánya ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban található.

¹⁰ Nem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy mennyiben hatottak a *Nagykörutra*, illetve a korabeli magyar lapkísérletekre a berlini Ullstein cég ismert újságjai, pl. a *Tempo*, amelyet Rejtő is igen gyakran emleget ottani tartózkodása kapcsán. Lásd pl.: ANGYAL Géza: *Száz új könyv naponta.* = *Literatura* 1928. 12. sz. 455–458. Ebben bemutat egy *Tempo*-plakátot –, amely szintén fotómontázs.

nyújt az Erzsébet körúton, vagy éppen arról, hogy „hogyan öltözködhet egy görlelegánsan napi 3 pengő 40 fillér felléptidíjából”. De olvasható volt a lapban „színházi kis hírek”, illetve „Mondd már” címmel egy intimpista-szerű rovat, valamint két vers is: Kálmán László „Chanson” című költeménye, D. Róna Emy rajzával, valamint Nádassy László „Nagykörut” című műve. Meginterjúvolják a híres pesti jósnőt, Silbiger Boriskát, méghozzá „este 11-től reggel 11-ig az Esplanade-ban”. A jósnő nemcsak a jövőbe látott, hanem a jelenbe is:

„Három embert látok a lap élén. Egy magas szökét és két alacsonyabb feketét. (Ez igaz. A szerk.) Az egyik maga. Magát Jenőnek hívják. (Igaz!) A magas szöke is Jenő. (Igaz!) A harmadik keresztneve T-vel kezdődik. (Igaz!) [...] Jó indulást látok. Szép és nemes célokat. Nagyon vigyázzanak, hogy az első három szám elérje a kívánt hatást. Ha túljutottak 1930-on, nagy jövőt látok.”

A cikk szerzője Kennedy Jenő volt, a „magas szöke” nem más, mint Rejtő, a harmadik pedig nyilván Faragó Tibor, aki „Extra hungariam... Berliini levél” címen írt cikket a lapba az ottani magyarok életéről, valamint ő lett volna a sportrovat vezetője is. A jóslat mellesleg nem hazudott: „ha túljutottak volna 1930-on” biztosan sikeres lett volna a *Nagykörut* – de így az első szám egyben az utolsó is volt. Ez a lap is nagy részben a *Színházi Élet*-vonalat folytatta volna – viszont ezt sokkal magasabb színvonalon, profibban és olcsóbban adta maga a *Színházi Élet*... Rejtő neve egyébként két cikk kapcsán szerepelt még: „A lélekelemzésről” szóló folytatásos írás, és „A menekülő leány” című novella alatt.

A lap bukása után ismét külföldre megy. Már a halálhírét keltik, amikor Karinthy Frigyesnek a *Pesti Napló*ban 1931. február 24-én megjelent visszahívó levele után hazatér Bécsből, s 27-én már nyilatkozik a *Magyarországban*. Mint utólag nyilvánvaló, az egészet Karinthyval közösen találták ki Rejtő népszerűsítésére...¹¹ Később, amikor megjelenik az első hosszabb szépirodalmi műve 1932. július 28-án a *Nyíl* regényújtság 30. számában „A párisi front” címmel, akkor saját bevallása szerint megint nem tartózkodott itthon.¹² Talán erre az időszakra tehetjük a Rejtő-legenda szerinti további állomásokat – ha valóban megtörténtek: belép az idegenlégióba Marseille-ben, Dakarban (egy szappan megevése után) a katonaoorvos leszereli, majd Dzsebelben a foszfátbányában dolgozik. Ezután már csak kellemesebb helyek következtek: a francia Riviéra és Monte Carlo.

1932 októberében valószínűleg már itthon van: a Komédia Kabaréban bemutatták első jeleneteit (amelyeket Nádassy Lászlóval közösen írt), „Gengszteridill” illetve „A hallgatás” címmel. Később még kb. száz jelenetet ír. 1934. július 22-én

¹¹ Sok minden közös volt Karinthyban és Rejtőben: nemcsak ahogy a pénzzel bántak (lásd később) de mindketten szenvedélyesen érdeklődtek a természettudományok és a filozófia iránt (mellesleg mindketten legfeljebb egy félévet hallgattak az egyetemen), s nagyon szerették hangsúlyozni az ezen a téren való jártasságukat. Rejtő pl. azt írja a később idézendő levelében, hogy egyike annak a néhány embernek, akik Planck kvantumelméletét igazán ismerik, és Szókratészről titokban írt egy könyvet.

¹² BÁLINT Gábor: *A Nyíl regényújtság története*. = MKsz 1999. 4. sz. 462.

mutatják be a Budai Színkörben a szintén Nádassyval közösen írt „Egy görbe éjszaka” című operettet. A következő évben felveszik a Színpadi Szerzők Egyesületébe. Később megpróbálkozik egy másik műfajjal is: 1936-ban filmszkeccset ír „Sportszerelem” címmel, amelyből 1937 májusában teljes film készül. Még abban az évben filmre került az „Úrilány szobát keres” című zenés vígjátéka is.

1934-ben jelenik meg az *El a pokolból!* című kisregénye a „Világvárosi Regények”-ben.¹³ Ennek egyik jellegzetessége volt, hogy mindegyik szerzője, így természetesen Rejtő is, magyar névvel szerepelt (álnév persze lehetséges volt), mintegy hangsúlyozva a sorozat budapesti jellegét. Bár egy visszaemlékezés szerint Faragó Miklós, a sorozat szerkesztője neki mindig dupla gázsit adott, tévedés volna azt hinni, hogy Rejtő „berobbant” a ponyvapiacra: az első kisregényt csak jó pár hónap elteltével követte a másik (ez a sorozatszámozásból látszik), és a következő egy-két évben is elég ritkán ír ide. Majd csak amikor már megjelenik a Novánál néhány regénye, akkor lendül bele a kisregények írásába is: a legtöbb (és a legismertebb) ilyen műve 1938–39-ben jelenik meg ebben a füzetes sorozatban, az utolsó, a *Járőr a Szaharában* című majd 1940-ben.¹⁴

A Nova kiadó és sorozata

Ezek a kisregények 64 oldalas füzetek voltak. Rejtő már ekkor úgy érezhette, hogy tovább kell lépnie, hogy képes nagyobb terjedelmű műveket is írni. Erre akkor nyílt lehetősége, amikor 1936-ban kapcsolatba került a Nova kiadóval, amelyet Müller Dávid és Müller Pál, apa és fia vezetett.¹⁵ Róluk is sokféle legenda kering a köztudatban. Hegedüs Géza pl. ezt írja: „Müller úr ismert alakja a harmincas évek irodalmi életének. Ponyvakiadó volt. ... Kiadott jó könyveket is, de fő üzlete a különböző műfajú ponyvairodalom maradt mindvégig.”¹⁶ Máshol azt is írja, hogy alig volt olyan szerző, aki nem írt volna álnéven ponyvát a Novának. Hámori Tibor is kiemeli a kiadó jelentőségét: „Müller Dávid ... a harmincas évek irodalmi életének ismert alakja volt, a híres Nova Könyvkiadó főnöke.”¹⁷

Mindez – bármilyen szimpatikusan hangzik is számomra – túlzásnak tűnik. Müller Dávid nem lehetett a harmincas években az irodalmi élet ismert alakja: ekkoriban már elmúlt hatvan éves, s valószínűleg nem volt érettségije sem, soha nem jelent meg egyetlen sora (tudomásom szerint), még a Nova sporttal kapcsolatos könyveit sem ő írta – holott fiatal korában híres sportoló volt. A könyveket nyilván szerette, hiszen ezért foglalkozott ezek árusításával majd kiadásával, és rövid nekrológiában „a könyvesszakma egyik öreg és lelkes harcosa”-ként

¹³ BÁLINT Gábor: *A Világvárosi Regények története*. = MKsz 2003. 1. sz. 126–134.

¹⁴ Sajnos nem tisztázott kellőképpen a „Világvárosi Regények” és a Nova kalandos regényei egyes számainak pontos, egymáshoz viszonyítható megjelenési ideje.

¹⁵ BÁLINT Gábor: *A Nova könyvkiadó története*. = MKsz 1998. 4. sz. 372–387.

¹⁶ HEGEDÜS Géza: *i. h.* 15.

¹⁷ HÁMORI Tibor: *i. m.* 68.

említi a *Corvina*, s hogy „kartársai körében ... osztatlan megbecsülésnek örvendett”¹⁸ – mindez azonban aligha teszi az irodalmi élet ismert alakjává. Maga a kiadó sem volt túlzottan „híres”, főleg ekkor, 1936-ban nem, hiszen azon írók közül, akik műveit mint „tipikus Nova bestseller-regény”-ként aposztrofálták,¹⁹ Aszlányi Károly és Vaszary Gábor is csak most kerültek a Novához, Török Rezsőnek éppen csak megjelent az első regénye – de nem a Novánál!

Téved Hegedüs abban is, hogy a Nova fő profilja a ponyvakiadványok lettek volna: a kiadó fennállásának 25 éve alatt több mint 600 könyvet adott ki, a kalandos regények száma pedig nem éri el a 200 darabot. Tehát minden krimire kétszer annyi „komolyabb” könyv jutott. Más kérdés hogy ezek a „komolyabbak” is inkább bestsellerek voltak. A Nova Irodalmi Intézet egyike volt a közepes nagyságú polgári kiadóknak, amely elsősorban a nyugati friss könyvsikereket adta a magyar olvasó kezébe, a hazai szerzők közül is főleg azokat jelentette meg, amelyekről úgy érezte, hogy sikeresen eladhatók.

A Nova kalandos regényei 1935 nyarán indult el, miután a Palladis és az Athenaeum is elindított egy-egy krimisorozatot egypengős áron.²⁰ Csak a sorozat vége felé, 1942-ben emelték fel az árat 1,20-ra. Néhány könyv a sorozatból megjelent 58 filléres árban is: nyilván azok, amelyek nem keltek olyan jól, mint az átlag.

A sorozat szerkesztője Tábori Kornél (1879–1944) volt, „a magyar rendőri riportázs-irodalom nagytudású doyenje”, a *Detektív Szemle* egykori szerkesztője, aki jogi és szociológiai ismeretekkel felvértezve elsőként készített riportokat a budapesti bűnözők világáról. Székely Vladimír rendőrfogalmazóval több könyvet is írt a témáról. Kutatásokat végzett a bécsi kamarilla levéltárában, ahonnan adatokat publikált többek között Petőfi Sándor egykori titkosrendőrségi megfigyeléseiről.

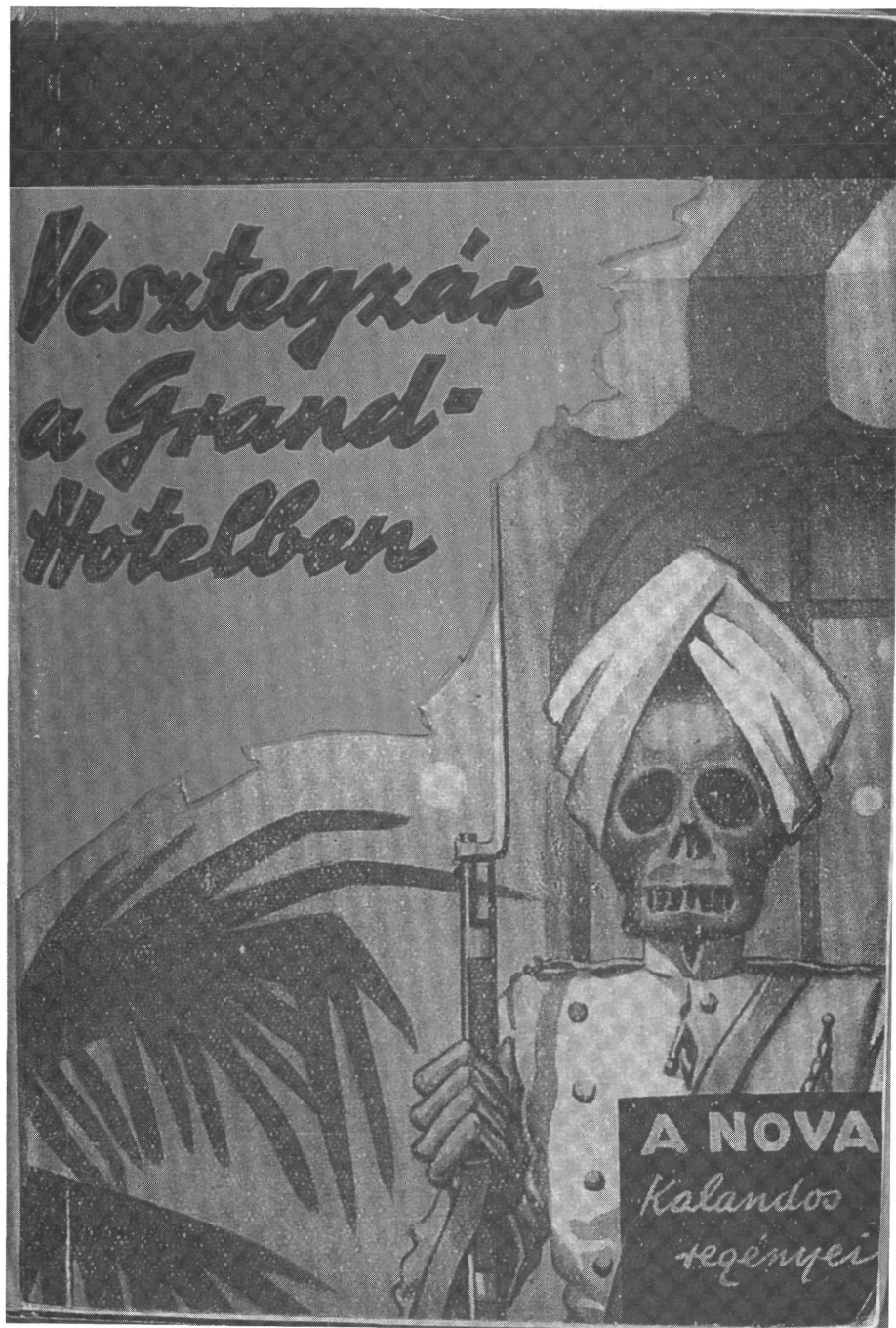
A sorozat darabjai 12 ívből álltak, puhakötésben árulták őket egy pengőért nemcsak a könyvesboltokban, hanem pályaudvarokban és IBUSZ-pavilonokban is – ahogy az a ponyvafüzeteknél szokásos volt. Mivel azért ezek mégiscsak terjedelmesebbek voltak az egyszerű füzeteknél, nem hetente jelentek meg, hanem csak kéthetente, sőt pl. 1936-ban a nyári hónapokban csak havonta. A címlapot ezeknél is, mint a Nova többi kiadványánál, Pályi Jenő rajzolta, kezdetben sárga háttérrel, pár évvel később piros alappal.

A sorozat egyik vonzereje nyilván George Owen Baxter volt, eredeti nevén Max Brand (1892–1944), akinek vadnyugati történetei olyan sikeresek voltak nálunk, hogy minden könyvét kiadták magyarul – írja már 1935-ben Tábori Pál, aki maga is több művet fordított a sorozatban. Kevésbé ismert viszont az angol nevű, de német Fred Roberts, akinek 25 regénye jelent meg magyarul – valamennyi ebben a sorozatban. Jobbnak gondolták, ha az olvasó angolnak hiszi, ezért regényei eredeti címét inkább nem közölték a címlapverzón – holott ezt

¹⁸ *Corvina* 1946. 1. sz. 1.

¹⁹ SZALAY Károly: *Karinthy Frigyes*. Bp. 1961. 335.

²⁰ BÁLINT Gábor: *A Palladis az Athenaeum és a Nova „egypengős” perei 1936-ban.* = MKsz 2001. 1. sz. 83–99.

általában megtették. De a dolog így is lelepleződhetett: *A Literatura* egy cikkében pl. „a kitűnő angol nevű Weinert-Wilton” *Párduckarmok* című regényét említik, amely angliai miliőben játszódik, és azt hihetnénk, hogy valóban angol volt a regény eredetije, annál is inkább mivel a kiadó itt sem írta ki az eredeti címet. Egy mondatban azonban azt olvashatjuk, hogy egy öreg magányos tanítónő magához vette Grace-t Kindedstattba. Így már tisztában vagyunk vele, írja a cikkíró, hogy ez a fordítás német eredetiből készült, ahol is az öreg tanítónő „hat das Mädchen an Kindes statt genommen” – vagyis örökbe fogadta... Figyelmesen olvasva a regényt további hasonló leiterjakabokat találhatunk. „A kiadónak csakis olyan fordítót szabadna alkalmaznia, aki tud is azon a nyelven, amelyből fordít.”²¹

Supka Géza folyóirata, a *Literatura* egyébként – híven azon célkitűzéséhez, hogy megkedveltesse az olvasást – gyakran foglalkozott a frissen megjelent kalandos regényekkel. Meg is jegyzi Fred Roberts egyik regényéről, hogy

„szokásos vadnyugati történet, örökké azonos figuráival és apróbb változásokkal. Kár, hogy ez a sorozat az utóbbi időben erre a témakörre specializálja magát: unalmassá válik már a jólelkű, félreismert cowboy, aki vakmerő bátorsággal megmenti a gonosz marhatolvaj kezéből a gyönyörű leányt. Kevesebb puskaropogást és több szellemet kérünk.”²²

Vagy legalább új ötleteket. Korábban kiemelte pl. Dennis Wheatley *A stambuli eunuch* című regényét, mert „igen ügyesen szövi bele az író a közelmúlt egyik legérdekesebb és legjelentősebb történelmi tényét: a modern Törökország kialakulását és Kemál Atatürk személyét”, és a „mai Isztambul érdekes miliője színesíti az egyébként is fordulatos történetet.”²³

Nyilvánvaló nem véletlen, hogy ennyire sok cowboyregény jelent meg itt. Az egyik hirdetésben meg is magyarázza a kiadó, hogy ezen regények sikerének titka az, hogy „a modern városi ember mindig megújuló érdeklődéssel fordul a vadnyugat vonzó és romantikus tájai felé. A végtelen puszták, az égig emelkedő hegyóriások lakóinak életét színesnek és egzotikusnak látta nemcsak a gyermek, de a felnőtt is...”

De a sorozat fontos részeit képezték az újszerű regényekkel abban időben jelentkező, ma már klasszikusnak tartott krimiírók művei. Pl. rögtön a negyedik szám Erle Stanley Gardnernek (1889–1971), a híres ügyvéd-nyomozó Perry Mason megeremlítőjének *A hamis üvegszem esete* című regénye volt. Ezt követték Leslie Charteris (1907–1993) ma is ismert Angyal-történetei – szám szerint 17. Más kiadó nem is adott ki tőle, úgy látszik a Novának kizárólagos joga volt hozzá. A sikerhez hozzájárulhatott, hogy az első két regényét Aszlányi Károly fordította. Ezeknél jóval később – a sorozat állítólagos „elcowboyosodása” után – jelent meg Agatha Christie (1891–1976) öt regénye, köztük a híres „Tíz kicsi néger”

²¹ SUPKA Géza (s.g.): *Uj magyar smuzeum.* = *Literatura* 1937. aug. 15. 295.

²² *Literatura* 1938. február 15. címlapverző

²³ *Literatura* 1937. augusztus 15. címlapverző

A láthatatlan hóhér címmel, Vécsey Leó (1893–1945) fordításában, aki egyébként a *Magyar Detektív* és a *Magyar Rendőr* című szaklapokat is szerkesztette.

Teret adott a sorozat az Amerikában ekkortájt kialakuló új, az eddigieknél keményebb krimiknek is. Ilyenek voltak Peter Cheyney (1896–1951) művei, szám szerint kilenc darab, amelyeknek hőse a „G-man”, vagyis az alvilág felszámolására kirendelt ügynök, akinek nem kell elszámolnia a hullákkal. Ide tartozik a Sapper álneven író H. C. McNeile (1888–1937) három megjelent regénye, melyeknek állandó főszereplője (és bizonyos értelemben James Bond kevésbé kifinomult öse) Bulldog Drummond, aki nem véletlenül kapta ezt a nevet... Végül megemlítem, hogy kiadták az egyik művét Earl Derr Biggersnek (1894–1933) is, akit mi arról ismerhetünk, hogy ő alkotta meg Charlie Chan, a kínai detektív figuráját.

És itt utalhatunk vissza Hegedüs Géza már idézett mondatára, hogy alig volt olyan szerző, aki ne írt volna álneven ponyvát a Novának: ez egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Ez a ponyvasorozat szinte teljes egészében eredeti külföldi szerzőket szerepeltetett. A kivétel természetesen Rejtő volt 19 művel, valamint Barsi Ödön (1904–1963), akinek E. A. Rodriguez néven hat regénye került be a sorozatba, valamint Nagy Károly (1909–1942), akinek Charles Lorre álnev alatt egy műve a sorozatban, egy pedig sorozaton kívül jelent meg a Novánál. Tehát a 191. számig eljutott sorozatban 26 regény volt magyar mű.

Természetesen azért vannak homályos nevek: megjelent egy bizonyos C. Hamilton nevű szerző *A fekete tövis* című regénye a sorozat 185. számaként 1942-ben. Ki ez az író? A *Magyar Könyvészet* vonatkozó kötete az angolok közé teszi – de vajon valóban az lenne? A keresztnev rövidítését sem tudták feloldani, mint általában. Gyanúra ad okot, hogy magában a könyvben nem közzölték az eredeti címet (bár természetesen ez előfordul máskor is) – de még a fordító neve sem szerepel...

Pedig fordítójuk sok volt a Nova kalandos regényeinek: 37 különböző (általában teljesen ismeretlen) nevet számolhatunk össze. Maga a szerkesztő, Tábori Kornél 24 művön szerepel mint fordító, de Gergely György név alatt is dolgozott. Fia, Tábori Pál 10 regényt a saját neve alatt, hatot Barlay Péterként fordított (a feleségét Barlay Katalinnak hívták). Sokszor szerepel Emödi Hajós Zsuzsa (20), és egyszer találkozhatunk egy bizonyos Emödi György és kétszer E. Hajós György (nyilván ugyanaz a – közelebbről nem ismert – személy) nevével. A legtöbbet viszont kétségkívül Torday György dolgozott a sorozatban: 27 művön szerepel a neve. A korábban említett „leiterjakabos” Weinert-Wilton regényt Lengyelne Vértes Lenke fordította – őt többször nem is alkalmazták.

Végül még egyet a szerzői rejtélyek közül: egy bizonyos A. Tobos nevű írónak négy regénye jelent meg a sorozatban. A *Magyar Könyvészet* itt sem tudja feloldani a keresztnevet, s ráadásul három művet az angolszász szerzők alatt, egyet pedig a németek között szerepeltet. Valószínűleg ez utóbbi a helyes. Eredeti címet ezekben a könyvekben sem találunk, fordítót igen: a négy regényen négy különböző nevet...

Legközelebb
MEGJELENIK

RODRIGUEZ
A vörös skorpia
A NOVA
Kalandos regényei

ÁRA
1
PENGO
NOVA KIADÁS

A NOVA
Kalandos regényei

Rejtő Jenő a Novánál

Vajon hogyan került Rejtő kapcsolatba a Nova kiadóval? Hámori Tibor a következő történetet meséli el: Rejtő aktuális szerelmének unokahúga jegyben járt egy fiatalemberrel, akit Müller Györgynek hívtak. Egy nyáron ők négyen együtt nyaraltak a Balatonnál, Siófokon. A legenda szerint a Vitéz panzióban szálltak meg, ahol később is többször nyaralt Rejtő, gyakran Karinthy Frigyes társaságában, aki éppen itt hal meg 1938-ban. Rejtő egy alkalommal majdnem átúszott a tó túlsó partjára, amit a másik fiatalember nagyra értékelt, hiszen a családjában több sportoló is volt: pl. a nagybátyja, Müller Dávid. Hámori nem mond évszámot (mint ahogy egy helyen ki is jelenti, hogy „képtelen betartani az időrendi sorrendet”), de azt közli, hogy ekkor Müller György 17 éves volt.²⁴

Nos, valóban létezett egy bizonyos Müller György, Dávid idősebb testvérének, Izidornak a fia, és 1906-ban született – eszerint majdnem egykorúak voltak Rejtővel. Ha tehát hitelt adunk ennek a történetnek, akkor kiderül, hogy Rejtő már egészen korán, 1923-ban kapcsolatba került azzal a családdal, amely később majd a nagysikerű regényeit adja ki.

Gál György Sándor, akinek apja a Singer és Wolfnernél dolgozott az Andrássy út 16-ban, tehát közel a Novához, így meséli el a találkozást:²⁵ Rejtő gyakran bejárt Müller Dávid könyvesboltjába,²⁶ amely sportszerüzlet, antikvárium és ócskaságbolt is egyben. „Rejtő-Howard számára ez a könyvesbolt jelentette a Szajna-partot.” Itt ismerkedik meg a tulajdonossal, aki a bolt fűtőcsövein bemutatott tornászmutatvánnyal nyugtözi le a volt bokszoló Rejtőt, és panaszkodik, hogy milyen sokba kerül a külföldi könyvek kiadása a jogdíjak miatt, jobb lenne, ha ezeket itt Pesten állítanák elő. Írjon hát inkább hazai szerző, pl. éppen Rejtő egy detektívregényt, valamilyen angolszász hangzású név alatt, s mindezért kapna 200 pengőt.

Ennek a történetnek is van valóságalapja. Müller Dávid könyvesboltjában valóban kaphatók voltak sportszerek is, ezt több más forrás is állítja, de ezek mindegyike a századfordulóra, vagy éppenséggel a tízes évekre vonatkozik. Aligha valószínű, hogy a bolt e „sokszínűsége” megmaradt volna a húszas években, a cég kiadóvá – méghozzá nem is kis kiadóvá – alakulása után is. De a két változat összekapcsolható: Rejtő esetleg valóban az unokaöcs, György révén ismerkedett meg a Müllerekkel, kezdett bejárni a boltba, és abban az időben már valóban tervezték Dávidék, hogy könyveket fognak kiadni – viszont az akkor kb. 18 éves Rejtő még aligha jöhetett reálsan szóba mint lehetséges szerző.

²⁴ HÁMORI Tibor: *i. m.* 66–68.

²⁵ GÁL György Sándor: *Honthy Hanna*. Bp. 1973. 432–435.

²⁶ Gál összekeveri a neveket, és Müller Izidornak nevezi, holott ő Dávid bátyja volt. Neki más-hol volt könyvesboltja. Úgy tűnik Gál egyszerűen elfelejtette a nevet, mert később, az *Atlantisz harangjai* című önéletrajzában is csak mint „Müller bácsit” emlegeti. Egyébként a Honthy-könyv későbbi kiadásaiban Willer Aladárnak nevezi Rejtő kiadóját.

A legenda szerint Rejtő ezután „ontotta a Novának a sikeres regényeit”. A tények azonban mást mondanak. 1936 augusztusában jelent meg Rejtő neve a Nova két kiadványán: az egyik valóban a saját műve, de a másik Erich Kästner *Az el-tűnt miniatűr* című regényének fordítása. Hogy pontosan melyik került először a boltokba, nem tisztázott. Folytatva a tényeket, Rejtő harmadik Nova-könyve is fordítás: Pierre Benoit *Nyugat asszonya* című regénye, ez is, mint Kästneré, a két-pengős sorozatban jelent meg 1936 őszén. Még később, több saját regénye után is foglalkoztatták fordítóként G. O. Baxter: *Az utolsó golyóig*, és Fred Roberts: *A bosszú árnyékában* című könyvével – bár természetesen nem tudhatjuk, hogy valóban akkor készültek-e el ezek a fordítások, vagy már előbb.

Elérkeztünk írónk életének legismertebb pontjához: Rejtő Jenő angol álneven, mint P. Howard írta a regényeit. Egyes cikkek úgy fogalmaznak, hogy a Nova „kényszerítette rá” az idegen nevet, sőt, hogy maga a név is Müllerék találmánya. Ez utóbbiról csak annyit, hogy feltételezhetünk Rejtőről annyi nyelvi leleményt, hogy ki tudott találni magának egy álnevet. A „kényszerítés”-ről pedig így ír Halász Péter, akkoriban maga is ponyvaíró:

„A P. Howard nevet nem Müller úr, a Nova tulajdonosa kényszerítette Rejtő Jenőre, hanem egyszerűen ez volt a kor és a műfaj divatja ... A műfaj kedvelői – és ezek száma akkor légiónyi volt – szívesen fogadták, ha az angol, avagy francia nevű – álnevű – szerzők kiragadják őket az egyre inkább szürkülő és veszélyesebbé váló világból. ... Természetes volt tehát, hogy az idegenlégióban játszó regényeket, a vidám, kalandos, egzotikus történeteket egy »P. Howard« írja. Mivel azonban a Nova-regényekkel párhuzamosan az ugyanilyen környezetben játszódó Világvárosi Regények Rejtő Jenő nevével láttak napvilágot, az olvasónak kevés kétsége lehetett a szerző tényleges kiléte iránt.”²⁷

Hozzátehetjük: a sorozat egysége is azt kívánta, hogy valamennyi kötete idegen szerzők munkájának tűnjön. De még nem értünk az álnévkérdés végére: Boross Elemér, Rejtő gyermekkori barátja határozottan állítja, hogy Rejtő úgy vitte be a kéziratot a Novához, mintha az valóban csak a fordítása lenne, és a kiadót

„becsapta a telitalálatos írói névvel, de »becsapta« avval is, hogy Müllernek csak fordítói díjat kellett fizetnie, mert ez a P. Howard, a szerző, neki megszorultságában adta el a regény eredeti kéziratát. Müller maga mondta el nekem, hogy ő ezt a mesét, a kézirat elolvasása után, el is hitte. Olyannyira, hogy még aggályai is voltak, hogy majd belebonnyolódik valamilyen szerzői jogbitorlásba.”²⁸

Ez a megállapítás nem került bele a Rejtő-legendák közé, talán mert ellenkezik a jól hangzó „ráerőszakolták a nevet”-történettel, holott ez a változat is eléggé „péhovardos”... Boross pedig világosan leírja, hogy mindezt magától a kiadótól tudja.

Az első P. Howard-könyv tehát, amely az első légiósregény a sorozatban, annak 26. számaként jelent meg. *A pokol zsoldosai* címet viselte, Rejtő Jenő neve

²⁷ HALÁSZ Péter: *Kockás Pierre kontra Piszkos Fred.* = Élet és Irodalom 1992. március 27. 4.

²⁸ BOROSS Elemér: *i. m.* 360.

fordítóként szerepel. A címlapverzón közölték az „eredeti” címet is: The hel's [!] soldiers, ami szintén Boross verzióját támasztja alá, ekkor még fenn kellett tartani látszatot, hogy ez valóban fordítás. A többi Howard-kötetben már nincs „eredeti cím”. A könyvről a *Literatura* is írt:

„A Kalandos Regények sorozatának legérdekesebb és legnívósabb kötete ez a regény, amelyben egy a Dreyfus-ügyhöz hasonló kémtörténetet mesél el a szerző. A modern afrikai harcok dzsangeljébe vezet be és az idegenlégió izgalmas életét ismerteti érdekesítő, széles ismereteket eláruló, pompás írásában.”²⁹

Hozzátehetjük: ez a regény még igen messze áll a klasszikus P. Howard-művektől. Még nyoma sincs benne annak az abszurd világlátásnak és humornak, ami Rejtőt később kiemelte a tömegből. Ahogy a címből is kitűnik, ez még csak egy szimpla kalandregény, az írója szerint – ahogy a később idézendő levelében írja – „félkézzel és vacakul összefércelt humortalan zagyvaság”. A következőre viszont több mint egy évig kellett várnunk: a fenti mű a sorozat 26. száma volt, az új P. Howard viszont csak az 52. lesz, kb. 1937 vége felé, sőt talán 1938 elején.

Igaz, közben a „Világvárosi Regények”-be ír, kb. tíz kisregénye jelenik meg itt ebben az időszakban, s 1936. november 13-án a szegedi színházban bemutatják Rejtő Jenő, Harmath Imre és Buttolá Ede „Gróf Figaró” című nagyoperettjét. 1937 februárjában házasságot köt korábbi gépírójával, akivel tavasszal olaszországi útra indul. Milánó, Nápoly, Toscana, Róma az útvonal. Közben is dolgozik: elkezd írni *A szőke ciklon* című regényét, április 27-én pedig a Fiera di Milano vásárról jelenik meg cikke a *Pesti Napló*-ban. Egyik levelében írja, hogy a *Novella* című lap is közli az írásait, valamint olasz varietéknak is dolgozott.³⁰ Mellesleg behozza a Novához Karinthy Frigyeset, akinek karácsonyra itt jelenik meg a *Mennyei riport* című regénye.

A következő Nova-könyve a *Menni vagy meghalni*. Erről is ír a *Literatura*, ugyanúgy dicséri, mint az előzőt: hogy a regény a sorozat legremekebb darabja, és „úgy kompozíciójánál, mint tárgyánál és főként stílusánál fogva messze kimagaslik az ilyesfajta »irodalomból«. Külön ki kell emelnünk, hogy a fordítás elsőrangú.”³¹

Hamarosan újabb álnévvel és újabb ponyvavilággal jelentkezik: Gibson Lavery néven ő is összehoz öt cowboyregényt a sorozatba. Ezeket alighanem ő maga sem becsülte sokra, a szakítólevelében pl. a Howard nevet gyakran említi – a La-

²⁹ *Literatura* 1936. szeptember 15. 266. Egyébként a közvetlenül ezután következő könyvismertetés éppen Rejtő tényleges fordításáról, *Az eltűnt miniatűr* című Kästner-regényről szól, megállapítván, hogy „brillians példája ez a könyv annak, hogy az úgynevezett kalandorregény átlag sekélyes műfajából mit tud csinálni a verbeli író. Kästner ezúttal – valószínűleg elsősorban saját mulattatására – ehhez a műfajhoz nyúlt és elragadóan vidám, szellemes regényt írt a bonyolult bűnügyi történetből.”

³⁰ A levelet közli: KELLÉR Dezső: *Kortársak és sorstársak*. Bp. 1971. 153–155.

³¹ *Literatura* 1938. április 1. címlapverző

veryt csak egyszer, mellékesen.³² Talán ezért is választott ezekhez új nevet, meg persze azért, mert egy szerzőtől – még ha az Howard is – ilyen rövid idő alatt nem lehetett volna eladni ennyi regényt. De így megtörténhetett, hogy pl. a sorozat 88. száma P. Howardé, a 89. pedig Gibson Laveryé – s valójában mindkettő Rejtő Jenő regénye volt.

Ezek után 1939–40-ben már valóban a „klasszikus” Howardok kerülnek ki a keze alól: a *Piszkos Fred a kapitány*, *A három testőr Afrikában*, *A 14 karátos autó* stb., az ötlet, a kalandok és a humor nagyszerű elegyei. De ezek a regények ennél többek is. Már idéztem Lányi András véleményét, de rajta kívül pl. Szitányi György is komolyabb elemzésnek vetette alá ezeket, és megállapítja, hogy Rejtő művei között vannak társadalomparódiák, sőt „filozófiai mélystruktúrájú” regények is.³³ Alighanem az 1939-es év volt Rejtő számára a csúcspont: hat műve jelent meg ekkor Howard néven, három Lavery néven, és négy a saját nevéen a „Világvárosi Regények”-ben.

Mint ahogy általában a kortársai, Rejtő sem otthon dolgozott (igazi, saját lakása nem is volt), hanem kávéházakban. Itt mindig a rendelkezésére állt a papír, a toll, és itt telefonon is mindig elérhető volt. Ahogy Kellér Andor írja róla:

„A Japán kávéházban ült, a hajlásban, kedves helyén, ahol, mint hajókormányos a fülkéjében, mindent láthatott, az öblös Andrássy úti részt és a Liszt Ferenc téri folyosót is. Harminc-negyven órát is képes volt egyfolytában ülni márványasztalánál, konokul nyelegetve a komisz aktedront, ezzel a gyilkos izgatóval villanyozta magát az írásra”.³⁴

De még csak ezután következett általában a gépírónővel való közös munka. Ha jól ment minden, akkor egy ötven flekkes könyvecskét két nap alatt, egy pengős regényt tíz nap alatt diktált le – állítja a felesége.³⁵ Általában persze át kellett dolgoznia a gépiratot is: Az egyik gépírónője emlékei szerint volt olyan újragépelésre visszaadott oldal, ahol egyetlen sor sem maradt meg eredeti formájában.³⁶

Élénkítőket szedett, hogy írni tudjon, aztán meg altatókat, hogy aludni bírjon. 1938-ban megalakult a Sajtókamara, Rejtőt származása miatt persze nem vették fel, ezután valóban már csak a ponyvák írása maradt meg számára, és természetesen az, hogy más írók helyett, azok nevéen írt operettlibrettókat. Egymás után születtek meg a zsidók hátrányos megkülönböztetését szolgáló törvények. Nem

³² Érdekes, hogy Hegedüs, aki alighanem elsőként vitte be a köztudatba Rejtő második álnevét, rosszul írja: „Laverg”-et mond, és francia névnek tartja – nyilván a Gibsont nem ismerte. Sőt Boross Elemér is Laverget ír, és hozzáteszi, hogy „szerelem, házasságtörés, ponyva” – mintha ezek a könyvek egyfajta szerelmesregények lettek volna... Ezek szerint ennyire nem keltettek felűnést a Lavery-könyvek, és ennyire nem kapcsolta őket abban az időben senkisésem Rejtőhöz...

³³ SZITÁNYI György: *Évszázados úrnak alázatosan jelentem. Rejtő Jenő emlékére.* = Vigilia 1998. 1. sz. 46–53.

³⁴ KELLÉR Andor: *Két pár cipő.* In: Uő: *A titkos lakó.* Bp. 1962. 84.

³⁵ HÁMORI Tibor: *i. m.* 108.

³⁶ Uo. 116.

csoda, hogy túlérzékeny idegei többször is felmondták a szolgálatot: már 1939-ben két hónapot töltött a Siesta idegszanatóriumban, később pedig a Jávor utcai klinikán kezelték. Fájdalmai miatt morfiumos porokat szedett – ezért terjedt el róla, hogy kábítószerrel élt.

A legismertebb Rejtő-legenda, amely idealizálja a kiadó és az író viszonyát – ezért eléggé ellentétes a „rákényszerítették az álnevet” és „a kiadó kihasználta Rejtőt”-történetekkel –, a következőképpen hangzik:

„Rejtő a Japánban ült. Amit írt, azért szemközt a kiadó azonnal fizetett. Ő pedig berendezkedett kéziratvalutára. Ha megitta a feketéjét, vagy megette a tízóraját, akkor hívta a főpincért, és annyi sort tépett le kéziratából, amennyiért szemben Müller úr fedezte a csehét, ha a szabónál varratott, néhány oldallal fizetett. Pincér, szabó, trafikos és egyéb hitelező tudta, hogy ez jó valuta: be kell vinni azonnal a Novához, ahol úgy fizetnek, mintha csekket váltanának be a bankban. A Nova pedig az egy-
más után érkező kéziratrészletekből összerakta a készülő új Howard-regényt.”³⁷

Nem tudni honnan vette ezt a legendát Hegedüs – de semmi alapja nincs. Hogy is képzelhetné bárki is, hogy egy kiadó egy élő szerzőtől nem egyszerre, nem is nagyobb részletekben, hanem így, laponként, sőt letépett cetlinként vegye át a művet? És honnan tudhatta volna, hogy mi a pincér, szabó stb. által behozott papírdarabok pontos sorrendje? Bár a műgond nem volt az erőssége Rejtőnek, azért elképzelhetetlen, hogy így bánt volna a kézírataival. Látni fogjuk, hogy az írónak és kiadójának korántsem volt olyan felhőtlen a viszonya, hogy ilyesmi megtörténhetett volna, és az is kiderül, hogy szakításuk oka is az volt, hogy a kiadó – az író szerint – túl szigorúan ítélte meg az egyik leadott kézirat készenléti fokát.

A fentiekén kívül az is a legenda ellen szól, hogy Rejtő nem kézírással adta be az elkészült művet, hanem legépelte. Egyrészt a kézírása kevéssé volt olvasható, másrészt így alkalma volt átdolgozni a gépiratot.

Rejtő és a Nova viszonya

Rejtő valódi viszonyát a kiadóhoz abból a leveléből ismerjük, amelyben szakított a Novával. 1940 végén–1941 elején (a *Csontbrigád* elfogadása után, de még annak megjelenése előtt) az író befejezte a *Vanek úr Párizsban* című regényét. Gépírónője bevitte a Novához. Müller Pál ellentmondásokat talált a szövegben, azt üzenté, hogy írja át a megjelölt részeket. Rejtő ekkor éppen idegszanatóriumban volt, a visszakapott kéziratot dühösen széttépte, és a földre dobta.³⁸ Rögtön levelet írt a Novának, pontosabban Müller Pálnak, majd túl erősnek ítélve a megfogalmazást, összetépte és újabbat írt. Ez a levél meglehetősen hosszú, zaklatott, ismétlésekkel teli, de éppen emiatt jól érzékelteti Rejtő akkori állapotát, és fényt

³⁷ HEGEDÜS Géza: *i. h.* 19.

³⁸ HÁMORI Tibor: *i. m.* 120.

derít a közte és a kiadó között lévő kapcsolatra is.³⁹ Ahogy az már lenni szokott, most egyszerre kerültek napvilágra az elmúlt évek valamennyi sérelmei. Ugyanakkor Rejtő teljesen tisztában volt azzal, hogy mit köszönhet a Novának. Ezt írja:

„A dickensi kedves Müller cég, konzervatívan bár, de kíváncsi volt, hogy én mit tudok. Adtak egy pár pengőt, hagytak dolgozni [...] Mert sem Heltai sem az Ujság, sem Révai, sem Karinthy⁴⁰ nem jelentették azt amit a Novaregény. A szedés, a tábla, a vacak kötés: nem számít. Azon az én írásom átrágja magát... De a terjedelem a szabadság amivel dolgozhattam ... a lehetőség hogy megcsináljam amit akarok, azt a Nova bocsájtotta a rendelkezésemre, a Nova módot adott rá, hogy megmutassam mit lehet csinálni egy darab papírból...”

Szinte már úgy érezte, hogy „családtag” lett, aki „otthon van” a cégnél (de úgy tűnik, a kiadója nem így gondolta):

„vállaltam egy hiányzó családtag szerepét, fiatalabb testvér, vagy gondozásbavett idősebb nőrokon tisztjét: néha igazságtalanul szidást kapni, de sohasem sértő módon, hogy a rossz nap felgyülemlett keserűségét levezesse a szomorú ember. Szívesen vitakoztam a rövidebbet húzva mindég, szívesen írtam néhány pengőből, mert az előlegezett bizalom lelkesít. [...] tudtam, hogy Müllerék egy napon mégiscsak vállon veregetnek és büszkék lesznek arra, amit az ő segítségükkel elértem és nem lesz szó többé rongyos pengőkről, mert én vagyok a cégen belül kialakult Howard-üzlet vezérigazgatója. [...] Tudtam, hogy itt én szokásom szerint felküzdöm magamat ... fontos és nélkülözhetetlen emberré, akít a fedőlaptól a példányszámig mindenbe belevonnak mert rájönnek, mint annyi más helyen, hogy elég eredeti és találó módon ítélek a magam mesterségében.”

S valóban, a jövedelme, ha lassan is, de emelkedett. Kezdetben napi 5–10 majd 15 pengőről ír – bár nem világos miért napidíjban számol –, később már havi 800 pengőt említ. Ritter Aladár (akkoriban szintén ponyvaszerző) szerint viszont akár 2000 pengőt is kapott egy-egy könyvéért.⁴¹ Azonban akármennyit is kapott, az összeg mindig kifolyt a keze közül. Több visszaemlékezés leírja, hogy Rejtőtől semmi nem állt távolabb, mint a pénz félrerakása, gyűjtése – ezt kispolgárinak, értelmetlenségnek érezte. Bár a harmincas évek közepétől már nem utazott annyit, mint korábban, lelkében valószínűleg mindig is „csavargó” maradt. Még könyvet is tervezett erről, amelynek félig elkészült előszavából kiderül, hogy a csavargás mint életforma milyen fontos része a társadalmaknak.⁴² Kellér Andor mesél el róla egy jellemző történetet: barátai rábeszélésték Rejtőt, hogy frissen kapott pénzéből csináltasson cipőt, hiszen a jelenlegi már lyukas. El is ment

³⁹ Az eredeti kézirat másolata Paulay Lajos tulajdonában van. A levélből különböző cikkekben eddig megjelent részletek Rejtő jogos felháborodását voltak hivatottak igazolni, és nem közölték azokat a részeket, ahol a kapcsolatuk korábbi állapotáról van szó.

⁴⁰ Vagyis a már említett Heltai-féle ajánlólevél, *Az Ujságban* megjelent első cikkei, a Révai „Nyíl” sorozatában megjelent első hosszabb szépirodalmi műve, és Karinthy barátsága, illetve a segítségé karrierje építésében.

⁴¹ RITTER Aladár: *A Rejtő-rejtély*. = Magyar Hírek 1985. május 11. 27.

⁴² REJTŐ Jenő: *Bedekker csavargók számára*. Összeállította VARGA Katalin. Szeged 2003.

egy cipészhez, megrendelte a cipőt, ki is fizette – ám sosem vette át. A cipész többször is kereste a kész cipővel –, de Rejtő szinte elmenekült előle.⁴³ Nem értékelték az új cipők, sem a ráköltött pénz, sem a régi rossz cipője...

Egy dolog viszont közel állt hozzá: a kártya. Minden pénze itt úszott el. Ahogy Kellér írja: „a friss honoráriummal kártyaklubba sietett, ahol tíz perc alatt elúszott embertelen erőfeszítésének teljes eredménye ... egy skatulya gyufát sem vásárolt belőle a szerző. Mindez hidegen hagyta, rohant előlegért, és újat írt.”⁴⁴ Barátja, Karinthy Frigyes szintén állandóan előlegeket kért a kiadótól, halála után az Athenaeumnál tetemes tartozása volt emiatt –, de Rejtő nem állt ilyen jól a Novánál. Müllerék zordabbak voltak: igen kis előlegeket adtak csak neki, ami persze szintén rosszul esett Rejtőnek. A másik anyagi természetű vita közöttük a Rejtő-regények újranyomásával, illetve újabb kiadásaival kapcsolatban állt fenn. Az író úgy vélte, hogy a szerződés valamely komályos pontját kihasználva a kiadó úgy állítja be a dolgot, mintha a regényeket örökáron vásárolta volna meg, ezért a későbbiekben nem kell fizetnie, holott valóban kiadtak új kiadásokat – a sorozatban egyedülállóan – a P. Howard-művek többségéből. Mivel az eredeti szerződéseket nem ismerjük, ezért ma már nem dönthet el, hogy valóban örökáron adta-e el kezdő író korában a műveit. Mindez most, a szakításkor bukott ki Rejtőből, korábban

„pontosan tudtam, hogy kitűnő üzlet, amivel jól keresnek és ennek örültem, mert szerettem Magát, mert sokféle munkalehetőségem volt és fantáziát láttam az ügyben. Ha nem tudtam volna, hogy fényes üzletet csinálnak, akkor abbahagytam volna, mert ez azt jelenti hogy nincs emelkedő tendencia, szóval nincs táguló lehetőségem és fantáziám ebben a kegyetlen robotban, ami csak a napi száraz kenyeret biztosítja. De én ezt kértem és megkaptam és jó szívvel adták és segítettek rajtam ha bajba kerültem, tehát örültem volna ha ... akár százmillió pengőt keresnek mert ehhez semmi közöm és semmi közöm könyvkiadói jövedelmükhöz, illetve annyiban van hogy örülök ha ilyen sokat keresnek.”

Sérelmezi a levélben azt is, hogy beleszóltak a munkájába. Úgy tűnik a kiadónál nem értékelték a „péhovardi” abszurd humort. Amint írja, az volt Müller Pál véleménye, hogy „Rejtőkém rámenni a kalandos részre, humort csak éppen itt ott”, mert ez nem kell „a 14 éves fiúknak akik a humort nem értékelik és az egyszerűbb néposztálynak, akik A szőke ciklont halomszámra otthagyják majd”. Rejtő sérelmezi a levélben, hogy kihúztak 42 oldalt *Az előretolt helyőrség* általa legjobbnak tartott részeiből, ahol Troppauer Hümér költő szerepelt, mert „ezeknek az olvasóknak nem kell a humor csak épp egy kicsi”. Ugyanez történt *A fehér folt* esetében: itt a magándetektív leveleiből húztak 3×25 oldalt... A mai Rejtő-rajongók ezt nyilván szintén sérelmesnek tartják, de meg kell állapítani, hogy a sorozat darabjainak terjedelme kötött volt (ez általános volt a füzetes ponyvakiadványok között is) – ha tehát egy kézirat hosszabb, akkor bizony az írónak húznia

⁴³ KELLÉR Andor: *i. m.* 87.

⁴⁴ Uo. 86.

kellott belőle. Mellesleg a *Csontbrigád* című regény, amely már a „szakítás” után jelent meg, 240 oldal – ebből tehát nem akartak vagy nem tudtak húzni... Azt is felhánytorgatja Rejtő, hogy *A szőke ciklonra* a kiadó erőszakolta az afrikai befejezést, vagyis hogy ebben a regényben is szerepet kapjon az idegenlégió.

Korábban említettem, hogy mennyire nem valószínű, hogy cetlinként fogadták volna el Rejtő műveit, hiszen úgy látszik, Müller Pál gyakran kifogásolta a történetet illetve a szerkezetet, pedig

„minden regényem konstrukciójáért külön elismerés jár, amit Önnel legalább is egyenrangú hivatott műbírálótól meg is kapok, legyen az Schöpflin, vagy Bálint, vagy Heltai Jenő, akik a konstrukció egyenes vezetését, a regénykompozíciót olykor szerénységemet bántó módon irodalminak bírálták. Egyik napon azt mondta: »kérem ez nem Sekszpir, mindegy hogy mennyit dolgozik, nem kell ide csodát írni«. Másik napon milliméterrel tanulmányozta Afrika-térképen a precízégemet és én szerettem, mert ez mind elviselhető és jó volt egyéb előnyei mellett.”

Nem ismeretes, hogy Schöpflin Aladár vagy éppen Bálint György hogyan értékelte Rejtő műveit, ma általában nem a „regénykompozíciót” dicsérik bennük. Hegedüs Géza pl. ezt írja:

„Rejtő ontotta az ötleteket. De a műgondhoz nem is volt sok érzéke, és az egyre nagyobb tempójú munka közben nem is ért volna rá. Ezért mindegyik könyvéből hiányzik a végső simítás. Ötletei sokkal többet érnek, mint az ötletek összeszerkesztése. Regényeinek egyes bekezdései külön-külön többet adnak, mint a regények egésze.”⁴⁵

Rejtő tehát úgy érzi, hogy ő mindent megtett azért, hogy – kiadó és szerző közös érdeke szerint – minél több értékes és sikeres könyve jelenjen meg. Neki olyan kiadó kellett volna, „aki regényeimben keres, aki finanszíroz, esetleg nem hagyja hogy túlságosan kiköltekezzek” – vagyis nem ad túl sok előleget! –, „de mindenképpen örül, hogy a munkám adminisztrálásával anyagi és erkölcsi siker van és könyveim ügyét velem egyetértésben intézi.” Keserűen állapítja meg, hogy „Nováéknaál a zsidótörvény idején kifutott egy zsidó író, katonák, nyilasok, polgárok egyaránt megszerették. Csak a cég nem. Pech.” Teljesen világos már, hogy nem képes együtt dolgozni a „fiatal” főnökkel, Müller Pállal. „Legyőzhetetlen szenvedéllyel” unja annak „összes jogi és számtani akrobatikáját, roppant hosszadalmas és egyre kevésbé szórakoztató oktatásait fűhrerkedéseit kritikáit és korholásait.”

Olyannyira csalódik mindenben, hogy elhatározza, többet nem ad ki Howard néven könyvet, mert az túlságosan is a Novához kötődik:

„Én Howardot szívből megutáltam, mert Howard becsapott, Howard piszokul ki játszott, visszaélt a szeretetemmel, nem viszonozta sok sok száz álmatlan éjszakámat... [...] ezt az alakot a mai napon kéjjel megöltem és azt is letagadom, hogy valaha azonos volt velem.”

⁴⁵ HEGEDÜS Géza: *i. h.* 19.

Természetesen ennek nem volt semmi realitása: Rejtő védjegye a P. Howard név volt, a következő regényeit a többi kiadó is ezen a néven várta, így kívánta megjelentetni. Ráadásul mi utólag már azt is tudjuk, hogy – akár igaza volt a Novával kapcsolatban, akár nem – a következő kiadóival ugyanúgy összekülönbözik majd, ugyanilyen felháborodott hangú levél-monstrumokat fog írni nekik, s bizony a Novát már inkább afféle „bezzeg annak idején” hangsúllyal fogja emlegetni.

Ezekben a levelekben⁴⁶ továbbra is fenntartja, hogy Müllerék eljárása méltánytalan és igazságtalan volt, és hogy a Nova-regények olcsón és rosszul (sőt: „kriminálisan”) előállított könyvek –, de minden tekintetben szakszerűek. A Nova még „kifejezett kívánságomra sem jelentetné meg regényemet a legprecízebb és állandó közreműködésem nélkül” – vágja az új kiadója szemébe – „kéresem nélkül fizetett a cég, hogy hajnalig a nyomdában álljak, mivel tudták, hogy regényeimnél az üzlet egy pengős sorozatban író munkáját adni”. Hozzáteszi, hogy még a szerződésük felbontása után, az utolsó itt megjelent regénynél, a *Csontbrigádnál* is külön kifizette a Nova – levonásmentesen – az utólagos nyomdai pluszmunkát. Sőt úgy tűnik, hogy Rejtő 8000 pengővel hátralékban volt a Novával szemben, az előzőleg felvett előlegek miatt, de a cég közölte Rejtővel, hogy a későbbi külföldi és filmjárandóságból vonja le, vagyis nem kötelezte arra az írot – pedig megtehetette volna –, hogy ezt az összeget fizesse be... Ugyanitt mellékelesen közli Rejtő, hogy a Nova 50 000 pengőt folyósított neki az évek során: ha ez az összeg igaz, akkor a 19 egypengős Rejtő-regényre számolva (és kihagyva a négy fordítást) átlagban több mint 2600 pengő – tehát valóban igen jól keresett.

Ez egyben az író-kiadó viszony független értékelése is: ha Rejtőt valóban kihasználták a kiadók, ez inkább Rejtő jelleméből és önpusztító életmódjából eredt –, amelyeket jól ismerhetünk a visszaemlékezésekből. Az annyit szidott Müller Pál jellemét viszont – sajnos – csak Rejtő leveléből ismerjük, így erről nem alkothatunk véleményt. Az tény, hogy a Novánál nem látták előre, hogy Rejtő ilyen karriert fog befutni a halála után, a század további részében, úgy bántak vele, ahogy általában a kiadók bántak a hasonló regények íróival – azonban ezt alig-ha lehet a szemükre vetni.

*

A csontbrigád 1941-ben tehát még a Novánál jelent meg. A szakítás közvetlen kiváltó okát jelentő *Vanek úr Párizsban* viszont sem itt, sem más kiadónál nem látott napvilágot – majd évtizedekkel később adják ki. Elolvasván a regényt, kicsit igazat adhatunk Müller Pálnak: ez a könyv elég zavaros, önismétlő, mindenképpen hanyatlás a korábbi Howard-regények után.

A Nova nem folytathatta sokáig a krimisorozatát. 1942. július 17-én megjelent az ún. „ponyvarendelet”, amely az olcsó kiadványok megjelenését korlátozta a háború miatti papírhiányra hivatkozva. Eszerint a három pengőnél alacsonyabb áron forgalomba hozott könyvet, füzetet stb. csak miniszterelnöki engedéllyel lehe-

⁴⁶ Rejtő Jenő három – töredékesen fennmaradt – levele 1941 júliusából. Petőfi Irodalmi Múzeum, Rejtő-hagyaték.

tett előállítani. Az engedélyezéshez ívenként tíz pengő eljárási díjat kellett fizetni. A kérelmezési kötelezettség visszamenőleg is érvényes volt 1939. január elsejétől, tehát az azóta megjelent kiadványokat is engedélyeztetni kellett.⁴⁷

Persze azért Müllerék továbbra is adtak ki olyan műveket, amelyek a korábbi sorozatba illettek volna: a már említett Nagy Károly, aki megpróbálta utánozni Rejtő stílusát, és igen jól is ment neki, már csak egy művel fért bele a sorozatba a megszűnés előtt. Külön kiadtak tőle még egyet, de hamarosan a szerzőt is behívták munkaszolgálatra – ahonnan ő sem tért vissza. Szintén sorozaton kívül jelent meg két regény Leslie Charteristől, vagy éppen Ellery Queentől egy mű, hogy csak az ismertebbeket említsem.

A Nova Irodalmi Intézet összesen 19 kötetet adott ki Rejtő Jenőtől kapcsolatuk négy éve alatt. A korai légiós regényeken és a Lavery-féle vadnyugati történeteken felül szinte valamennyi, később „klasszikusá” vált Howard-mű itt jelent meg. Ezután Rejtő új kiadót keresett, de – mint leveleiből kitűnik – egyikkel sem volt elégedett. Utolsó három regénye három különböző cégnél jelent meg, a legutolsó 1943-ban. Rejtő akkor már nem élt: egy ellene írt feljelentő cikk eredményeként behívták munkaszolgálatra, s Ukrajnában halt meg 1943. január elején.

GÁBOR BÁLINT

Jenő Rejtő et les romans d'aventures des Éditions de Nova

Jenő Rejtő (1905–1943) appartient aux écrivains les plus lus du 20e siècle. Ses oeuvres sont parus comme des romans d'aventure, mais d'après ses traits d'esprit, et de son humour grotesque, certains chercheurs le rangent dans la littérature contemporaine de l'Europe de l'Est auprès de Hašek, de Karinthy et de Ionesco. L'écrivain possède un légendaire étendu dû à sa popularité, que l'étude en partie systématise, en partie démentit, comme par exemple l'anecdote du „payement par feuilles de manuscrit” également. Rejtő, aux années 1920, avait flâné dans toute l'Europe, occidentale, après sa rentrée, il avait fondé un journal sous le titre de *Nagykörut* (Grand Boulevard), mais cela n'a connu qu'un seul numéro. D'abord ses scènes de théâtre-cabaret, et ses librettos d'opérette le rendaient connu. C'est en 1934, qu'il a commencé d'écrire des romans policiers et des romans de légionnaire, d'abord pour la série „Világvárosi Regények” (Romans de Métropole), puis de 1936 jusqu'en 1941, il travaillait pour les Éditions Littéraires Nova, dirigées par Dávid et Pál Müller. Y sont parus 19 romans de 12 cahiers, la majorité sous le pseudonyme P. Howard ou Gibson Lavery – selon les exigences de l'époque, des lecteurs, et de la série „Romans de Métropole”. L'auteur de l'étude essaye d'éclaircir le rapport de l'écrivain avec les Éditions Nova, et ses revenus dont la somme était toujours discutée, à l'aide des mémoires et de quelques lettres de Rejtő restées en fragments.

⁴⁷ A rendeletet és a közvélemény reakcióit elemzi CSÁKI PÁL: *A ponyvairodalom „megrendszabályozása” az 1940-es évek elején.* = MKsz 1988. 1. sz. 41–53.